

UBBI DE FRIES

*Scheldevikingen in
het grote heidense leger*

Luit van der Tuuk

Moralistische propaganda en heroïsche saga's

Ubbi de Fries betreedt het historische toneel voor het eerst in de *Annalen van Lindisfarne*, zo genoemd vanwege de (onterechte) veronderstelling in de negentiende eeuw dat deze afkomstig waren uit het Noord-Engelse klooster Lindisfarne. In deze annalen staat bij het jaar 855 vermeld dat een heidens leger van Denen en Friezen onder leiding van Halfdan, Ivar en Ubbi naar het eiland Sheppey in de monding van de Theems voer.¹ Om de betekenis van dit korte verslag volledig te begrijpen, is het nodig de omstandigheden rond deze gebeurtenis te verkennen. Wie waren deze heidense krijgers en waar kwamen ze vandaan?

Voordat we dieper ingaan op de gegevens in deze annalen en andere geschriften, is het cruciaal om het waarheidsgehalte van dergelijke historische documenten te beoordelen. In het algemeen geldt dat de betrouwbaarheid van schriftelijke bronnen vermindert naarmate de afstand in plaats en in tijd tot de beschreven gebeurtenissen toeneemt. Maar ook verslagen die direct door ooggetuigen zijn opgetekend, kunnen dubieus zijn. We moeten ons steeds afvragen wat de positie en het perspectief van de auteurs was.

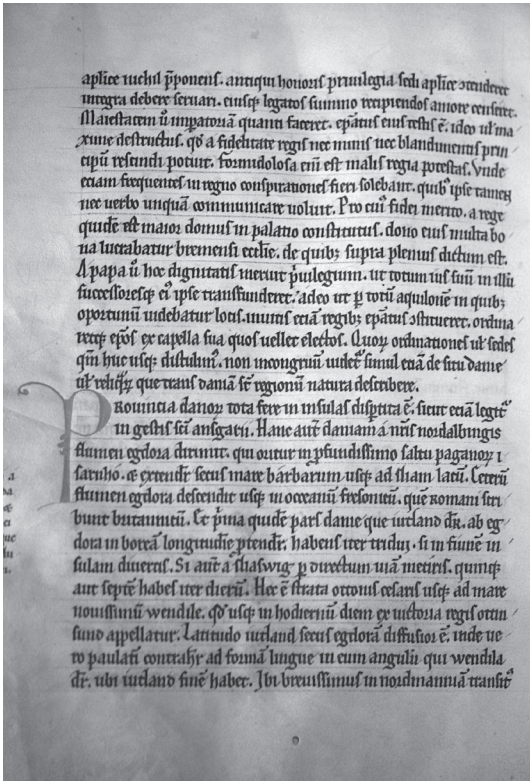
Het is daarom van belang om eerst hun standpunt te onderzoeken, voordat we hun teksten kunnen beoordelen. Hun verslagen blijken vaak sterk gekleurd, vooral die over Vikingen, die bijna altijd negatief werden beschreven. Speciaal geestelijken schilderden hen af als

Middeleeuwse weergave van Ubbi en zijn kompanen die op de kust van Engeland landen.

heidense barbaren en benadrukten dat hun misdadige optreden in het bijzonder tegen het christendom gericht was. De vergripen van de onverlaten werden dan ook breed uitgemeten door schrijvende monniken in Frankische en Angelsaksische kloosters. Sommigen van hen hadden direct met de plundersaars te maken gehad, maar vaker nog schreven ze slechts verklaringen van derden op.

De kroniekschrijver Adam van Bremen had verschillende gebeurtenissen weliswaar rechtstreeks uit de mond van de Deense koning Svein Estridsson opgetekend, maar dat belette hem toch niet diens rijk negatief af te schilderen. In zijn *Daden van de bisschoppen van de kerk van Hamburg* schreef Adam dat de door plundering verkregen rijkdommen er hoog opgetast zouden liggen. Volgens hem betaalden piraten een deel van de door hen geroofde buit als tribuut aan de ko-

Bladzijde uit een manuscript van de *Daden van de bisschoppen van de kerk van Hamburg van Adam van Bremen*.

ning van Denemarken, een barbaars land dat door wreedheid en weteloosheid geestierd werd.

We kunnen de teksten van Adam van Bremen en zijn geestelijke collega's vooral beschouwen als een vorm van moralistische propaganda. Die waren soms doorspekt met angstaanjagende voortekenen en duistere hemelse verschijnselen, zoals kometen en bloedregens, alsof de dag des oordeels voor de deur stond. In de ogen van veel monniken werden de wreedheden van de heidense plunders als een goddelijke straf voor het zondige gedrag van het volk.

De aan het hof van Karel de Grote verblijvende Angelsaksische monnik Alcuinus vermeldde de afwijkende kleding, de woeste baarden en haardracht van deze overzeese heidenen. Daarbij steekt het beeld dat de Frankische hoffunctionaris Ermoldus de Zwarte van hen schetste nog relatief gunstig af. Hoewel ze heidenen waren, bewonderde hij hen toch vanwege hun kunde en hun uiterlijk.

Er is een volk dat door de duivel in een oude dwaalleer is verstrikt. Deze mensen houden vast aan de verfoeilijke praktijken van het heidendom en zij vereren valse afgoden in plaats van de Schepper. Ze noemen zichzelf Denen, maar de Franken duiden hen vaak aan als Noormannen. Ze staan bekend om hun snelheid en hun vaardigheid met wapens, waardoor hun reputatie ver reikt. Om in hun levensonderhoud te voorzien, varen ze over de zeeën met hun schepen. Met hun aangename gelaats-trekken en gestalte zien ze er goed uit. Ze zouden kunnen doorgaan voor Franken van geboorte.

(Naar: Ermoldus de Zwarte, Vers ter ere van de meest christelijke keizer Lodewijk)²

Los van het treurige geklaag van monniken, wier vredige levensstijl ruw door deze heidense indringers verstoord werd, geven veel historische bronnen, zoals jaarboeken en kronieken, over het algemeen slechts droge feiten over hun plundertochten. Daarin schemert zelden iets door van de indruk die de angstaanjagende gewelddadigheden ongetwijfeld op de bevolking gemaakt moeten hebben, van de emoties die tijdens de gevechten een rol hebben gespeeld. Af en toe proeven we als een zeldzame uitzondering een vleugje emotionele lading, zoals in het vers dat een Angelsaksische dichter kort na een verloren strijd tegen de Vikingen schreef, dat bekendstaat als het verslag van de Slag bij Maldon.

*Er weerklonk geschreeuw, raven cirkelden,
Gretig op zoek naar aas, tumult steeg op.
Ze wierpen hun geharde speren uit hun handen,
Geslepen projectielen vlogen,
Bogen waren in actie,
Schilden vingen speerpunten op.³*

Ongeacht het doel van hun verslaglegging moeten we niet uit het oog verliezen dat alles wat op schrift gesteld werd, nooit voor ons bedoeld is geweest. Het sterk vertekende beeld dat monniken, priesters en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders schilderden, heeft menig historicus op het verkeerde been gezet. Hierdoor hebben ook zij vaak een on-

Standbeeld in Maldon van Byrhtnoth, *ealdorman* van Wessex die tijdens de Slag bij Maldon tegen de Vikingen sneuvelde.

juiste indruk van de Vikingen gekregen en die op hun beurt, al dan niet bewust, in hun studies verspreid.

Ondanks dat de meerderheid van hen vreedzame boeren waren, wordt in boeken en films de nadruk vooral gelegd op de gewelddadige aspecten van hun samenleving, omdat die spectaculaire verhalen en beelden opleveren, waarin stoere plunderaars als iconische figuren naar voren worden gebracht.

Schrijvende monniken documenteerden ijverig de geschiedenis van de geestelijkheid en de deugdzame daden van vrome koningen, maar ze negeerden het als heidens beschouwde verleden van het gewone volk. Er zijn wat dat betreft in onze regio dan ook geen overleveringen bewaard gebleven uit de periode vóór de kerstening. Pas in de dertiende eeuw begonnen seculiere welgestelden volksverhalen op schrift te stellen, maar

op dat moment was het al te laat. De oude, als heidens bestempelde vertellingen waren al in de vergetelheid geraakt.

Alleen in het afgelegen IJsland, waar het christendom pas in de elfde eeuw doordrong, bleven de oude verhalen lang genoeg in omloop om opgetekend te kunnen worden. Deze deden de ronde in een tijd waarin er geen theaters waren, geen televisie en geen internet, maar de mensen wel op zoek waren naar vermaak. Tijdens lange winteravonden schaarde iedereen zich rond het haardvuur en luisterde aandachtig naar legendarische vertellingen, voorgedragen door geta-

lenteerde familieleden of een rondreizende bard die van het vertellen van verhalen zijn beroep had gemaakt.

Deze vertellers hielden hun publiek urenlang geboeid, terwijl ze de meeslepende lotgevallen deelden van heldhaftige krijgers, mythische koningen of de fascinerende geschiedenis van bekende IJslandse families. Sommigen verhaalden over hun eigen avonturen in verre landen en vreemde culturen, terwijl anderen weer veel over de belevenissen van vroegere generaties wisten te vertellen.

Deze saga's hebben niet de moralistische ondertoon die veel teksten op het vasteland van Europa kenmerken. We kunnen de protagonisten van deze IJslandse vertellingen dan ook zelden betrappen op een ridderlijke moraal. Vaak waren het zelfs antihelden die er allesbehalve een vlekkeloze levensstijl op na hielden.

Al deze verhalen werden niet op schrift gesteld, maar werden van generatie op generatie doorverteld. Als vanzelf werd er telkens onbewust of ook wel bewust, om ze meeslepender te maken, iets aan het oorspronkelijke relaas veranderd of toegevoegd, waardoor ze op den duur een hoog Ivanhoe-gehalte kregen. Daarmee moeten we een belangrijk deel van de IJslandse saga's als literaire fantasie beschouwen.

Toch bieden deze verhalen, ook al zijn ze grotendeels fictie, een waardevolle kijk op de mentaliteit en tijdsgeest van de beschreven periode. Want veel van de sociale context, de levenswijze en de leefomgeving van de beschreven personages is wel degelijk als reëel te beschouwen. Vooral begrippen als eer, status en het onontkoombare lot spelen een dominante rol.

Op den duur begonnen trotse IJslanders, opgetogen over het opwindende heidense verleden van hun voorouders en niet gehinderd door belemmeringen van de kerk, deze vertellingen vast te leggen in wat nu bekendstaat als de IJslandse saga's. Hun inspanningen resulteerden in een schat aan volksverhalen en heroïsche saga's.

Hoewel deze saga's uiteindelijk op schrift gesteld werden, waren ze dus oorspronkelijk mondelinge vertellingen. Het woord 'saga' is verwant met ons woord 'zeggen'. De spontane vertelstijl is vaak nog herkenbaar in deze teksten die grotendeels in de dertiende eeuw werden vastgelegd. De vele saga's doen vermoeden dat IJslanders er een traditie van maakten om hun verhalen op te tekenen, vooral als we

Miniatuur uit het *Flateyjarbók*, een laatmiddeleeuws manuscript met een uitgebreide verzameling IJslandse saga's.

bedenken dat er hoogstwaarschijnlijk veel manuscripten verloren zijn gegaan.

De meeste saga's verhalen over het heidense verleden en soms gaan ze zelfs eeuwen terug tot gebeurtenissen uit de migratieperiode tussen de vierde en de zesde eeuw. Meestal spelen de gebeurtenissen zich echter af in de tiende en vroege elfde eeuw, een paar honderd jaar voordat ze werden vastgelegd.

De IJslanders vertelden over de kolonisatie van hun land en andere Noord-Atlantische gebieden, over familiegeschiedenissen – er zijn er meer dan 500 overgeleverd – met hun complexe verwantschappen en de vele vetes die tussen deze families werden uitgevochten. Daarin figureren onverschrokken helden, maar er komen ook heel wat gewone mensen in voor. Bovendien komen in deze saga's de herkomstgebieden van de IJslanders in Noorwegen aan bod.

Die vinden we ook bij de IJslandse dichter en geschiedschrijver Snorri Sturluson die in de vroege dertiende eeuw in zijn werk *Heimskringla* (Cirkel van de wereld) over de geschiedenis van de Noorse koningen schreef. Snorri gebruikte hiervoor oude volksverhalen die hij bij zijn landgenoten verzamelde, om zo deze vorsten in een pseudo-

historische context te plaatsen. Rond diezelfde tijd beschreef de Deense geschiedschrijver Saxo 'de Geleerde' de geschiedenis van zijn volk die hij eveneens aan oude vertellingen ontleende, maar naar Frankische voorbeelden modelleerde. Daarbij stelde hij de heersers van Denemarken voor als het evenbeeld van Frankische koningen als Karel de Grote. Zowel Snorri als Saxo schilderde een gedetailleerd, maar ook vooral geïdealiseerd beeld van de wereld van hun voorouders.

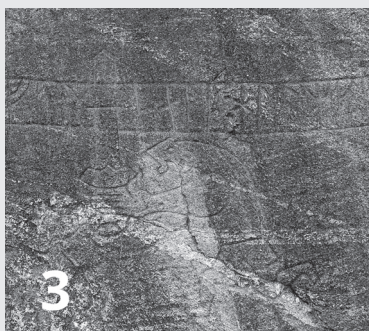
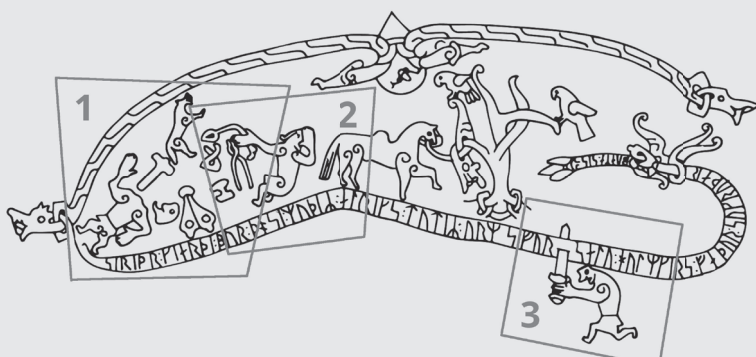
Sigurd en de draak

Een enkele keer zijn scènes uit de oude vertellingen in Scandinavië op beeld- en runenstenen weergegeven. Dergelijke afbeeldingen werden vrijwel altijd in losse, rechtop geplaatste stenen gebeiteld, maar nabij het Zweedse Eskilstuna is bij uitzondering een vlak gedeelte van de rotsbodem gebruikt. Daarop werd aan het begin van de elfde eeuw een beroemde episode afgebeeld die afkomstig is uit het leven van de koningszoon Sigurd uit de *Völsunga saga*.

Deze prins werd opgevoed door de smid Regin die twee broers, Ótr en Fafnir, had. Om te vissen nam Ótr regelmatig het uiterlijk van een otter aan, maar werd in die gedaante door de god Loki om zijn pels gedood. Als genoegdoening eiste de vader van Ótr deze pels terug, maar dan volledig met goud gevuld. Loki besloot met deze eis in te stemmen en verzamelde het benodigde goud. Dit wekte de hebzucht van Regins andere broer, Fafnir, die zijn vader doodde om het goud in handen te krijgen. Regin haalde echter zijn leerling Sigurd over de schat te veroveren, die zijn broer Fafnir nu in de gedaante van een draak bewaakte.

Het plan was dat Sigurd de draak vanuit een hinderlaag zou doden met het excellente zwaard Gram dat Regin voor hem gesmeed had. Hun opzet slaagde en de draak werd gedood. Op verzoek van Regin braadde Sigurd het hart van het ondiep op een vuur, maar daarbij brandde hij zijn hand. Toen hij zijn pijnlijke vingers in zijn mond stak, proefde hij het bloed van Fafnir, waardoor hij betoverd werd en ineens de taal van de kwetterende vogels in de bomen rond hem kon verstaan. Zo kwam Sigurd erachter dat Regin hem

wilde bedriegen. Die was van plan hem te doden om het goud voor zich alleen te houden, waarop Sigurd zijn leermeester met zijn zwaard onthoofdde en er op zijn paard Grani met de goudschat vandoor ging.

Helemaal links op de steen bij Eskilstuna (Södermanland) zien we het onthoofde lijk van Regin met om hem heen het gereedschap waarmee hij het zwaard Gram smeedde, en boven hem zien we zijn broer Ótr in de gedaante van een otter (1). Rechts daarvan zuigt Sigurd op zijn verbrande duim, terwijl hij het hart van Fafnir op het vuur bereidt (2). Onder deze scènes zien we Sigurd die zijn zwaard in de draak Fafnir steekt (3).

Naast de genoemde Europese bronnen komen de vroegste schriftelijke getuigenissen vooral uit de islamitische wereld. Arabische en Perzische handelaren, gezanten en ontdekkingsreizigers trokken naar het noorden en maakten verslagen van hun reizen. Hun rapportages werden nadien door geleerde auteurs verzameld in tal van geografische werken die in de bibliotheken van belangrijke steden als Bagdad en Damascus bewaard werden. Bekende voorbeelden zijn de verslagen uit de tiende eeuw van Ibn Fadlan en Ibn Yaqub.

Ahmad ibn Fadlan, die een diplomatieke reis naar de Wolga maakte, berichtte uitgebreid over ar-Roesiyyah (de Roes), Zweedse kooplieden die hij aan de oever van deze rivier ontmoette. De Joods-Arabische koopman Ibrahim ibn Yaqub, afkomstig van het Iberisch Schiereiland, maakte een rondreis door Europa en gaf de vroegste beschrijvingen van steden als Hedeby (Haithabu), Praag en Mainz. Hij noemde details die in geen enkele Noord-Europese bron te vinden zijn. De nuchtere en minder vooringenomen kijk van deze auteurs op verschillende aspecten van de samenleving vormen een mooie aanvulling op de vaak moraliserende teksten van hun schrijvende collega's uit het Noorden.

Beruchte Vikingaanvoerder Ubbi de Fries

In de negende eeuw voer een groep Scheldevikingen vanuit Walcheren naar Engeland onder leiding van de beruchte Ubbi de Fries. Daar sloten ze zich aan bij een grote Vikingkrijgsmacht, beter bekend als het 'grote heidense leger', dat stropend door het land trok en een bloedig spoor achterliet.

Wie was deze Ubbi de Fries? Volgens bronnen zou hij verantwoordelijk zijn voor de dood van de Engelse koning Edmund, volgens andere weer niet. Ook zijn de bronnen het niet eens bij welke veldslagen hij is gesneuveld en zou hij op twee verschillende plaatsen begraven liggen.

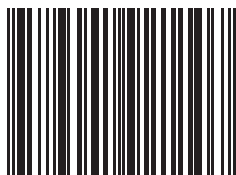
De daden en kenmerken die al dan niet terecht aan hem worden toegeschreven bieden een fascinerend inzicht in het leven van een Vikingaanvoerder. Over Ubbi's schouder kijkt Luit van der Tuuk mee naar de gevechtstactiek die de Vikingen hanteerden, naar de schepen waarmee zij voeren en naar de versterkte winterkampen die zij bouwden. Ook de reacties van de uitgeplunderde bevolking en de machthebbers die decennialang met hen te maken hadden komen aan bod.

DORESTAD WAS VAN DE ZEVENDE TOT IN DE NEGENDE EEUW EEN ZEER BELANGRIJKE HANDELSPLAATS. LUIT VAN DER TUUK VERTELT U MEESTERLIJK HOE DIT ZO ONTSTOND.

– *National Geographic* over Dorestad onthuld

Luit van der Tuuk (1954) is zelfstandig onderzoeker, publicist en conservator van Museum Dorestad. Hij is gespecialiseerd in de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Noord-west-Europa. Eerder verschenen van hem onder andere *De Friezen* en *De Saksen*. Met zijn boek *De eerste Gouden Eeuw* won hij de W.A. van Es-prijs.

ISBN 978 94 0192 110 7

9 789401 921107 >

NUR 684

WWW.OMNIBOEK.NL